

Olga Kocaj

prokurator Prokuratury Rejonowej Kraków-Krowodrza

Piotr Łubiński

Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie

Materialnoprawne podstawy pociągania do odpowiedzialności karnej sprawców przestępstw wojennych, przeciwko pokojowi i ludzkości, popełnianych w latach 1939–1945 – refleksje po 70 latach rozliczeń

Problem karania sprawców przestępstw wojennych, przeciwko pokojowi i ludzkości, popełnianych w latach II wojny światowej pozostaje nadal aktualny. Przyczyną takiego stanu rzeczy jest w szczególności uznana na arenie międzynarodowej zasada nieprzedawniania tego typu czynów zabronionych. Również ich ciężar gatunkowy, z uwagi na to, że godziły one w zasadnicze wartości wypracowane przez ludzkość i to na masową skalę, nie pozwalają na pozostawienie tego typu zachowań – mimo upływu lat – bez reakcji.

Głównym zagadnieniem rozważanym w niniejszym artykule jest dopuszczalność ścigania osób podejrzanych o popełnienie najpoważniejszych zbrodni prawa międzynarodowego w oparciu o aktualnie obowiązujące przepisy prawa karnego. Oznacza to konieczność dokonania analizy z dwóch punktów widzenia. Z jednej strony, wskazania przepisów prawa, zarówno międzynarodowego, jak i krajowego, które umożliwiają skazanie za najpoważniejsze zbrodnie prawa międzynarodowego. Z drugiej zaś strony, określenia, w oparciu o dorobek doktryny i orzecznictwa sądów międzynarodowych, w tym zasad norymberskich, zakresu obowiązywania zasady *lex retro non agit*.

Piszący podejmują próbę uzasadnienia dopuszczalności ścigania dziś osób zaangażowanych w zbrodnie popełnione w trakcie II wojny światowej przez nazistów. Opracowanie zakłada próbę wykazania dopuszczalności ścigania tych osób, zarówno w oparciu o obowiązujące prawo krajowe, jak i istniejące już w tamtym okresie prawo międzynarodowe traktatowe i zwyczajowe. Podjęta próba będzie więc odwoływać się do analizy zasad prawa międzynarodowego i reguł interpretacyjnych dotyczących prawa krajowego.

Kwestia ścigania najpoważniejszych naruszeń prawa międzynarodowego popełnionych na terenie Polski w okresie od 1 września 1939 roku do 8 maja 1945 roku w świetle prawa międzynarodowego wymaga analizy następujących zagadnień:

- istniejącego prawa i zwyczaju międzynarodowego regulującego prawno-materiałne podstawy karania najpoważniejszych zbrodni prawa międzynarodowego humanitarnego do dnia 1 września 1939 roku,
- znaczenia norm prawa i zwyczaju międzynarodowego ukształtowanego po zakończeniu działań wojennych służących ściganiu osób podejrzewanych o popełnienie najpoważniejszych zbrodni prawa międzynarodowego,
- istoty i zakresu obowiązywania przepisów prawa krajowego określających odpowiedzialność karną za te czyny.

Istniejące normy prawa międzynarodowego i zwyczaj regulujący prawno-materiałne podstawy karania najpoważniejszych zbrodni prawa międzynarodowego humanitarnego do dnia 1 września 1939 roku

Dokumentem mogącym mieć wpływ na ocenę prawną działań osób dokonujących zabójstw jeńców wojennych jest Konwencja w sprawie polepszenia losu rannych wojskowych w armiach w polu będących, Genewa, 22 sierpnia 1864. Art. 6 konwencji stanowi: „Wojskowi ranni lub chorzy będą zabrani i pielęgowani bez względu na to, do jakiego narodu należą”¹. Prace nad polepszeniem sytuacji jeńców wojennych były kontynuowane w Brukseli od 27 lipca do 27 sierpnia 1874 roku, gdzie obradowała międzynarodowa konferencja, zwołana z inicjatywy rządu carskiego. Jej celem była kodyfikacja międzynarodowego prawa wojennego. W wyniku prac uchwalono Deklarację brukselską. Zawierała ona szereg przepisów dotyczących jeńców wojennych. Art. 23 Deklaracji stanowił, że „[...] winni oni być traktowani humanitarnie”². Deklaracja, mimo że nie weszła w życie, stała się dokumentem prawotwórczym przyczyniającym się do tworzenia norm prawa zwyczajowego, powszechnie obowiązującego w zakresie ochrony jeńców.

Kolejnym dokumentem odnoszącym się do sytuacji jeńców wojennych był tzw. Podręcznik oksfordzki, opracowany przez Instytut Prawa Międzynarodowego, na sesji w Oksfordzie, 3 września 1880. Co istotne, dokument nie tylko przyczynił się do potwierdzenia praw jeńców wojennych, ale również wskazywał na obowiązek penalizowania zachowań, które stały w sprzeczności z jego zapisami³. Podręcznik oksfordzki nie wszedł w życie, ale stał się jednak elementem o charakterze zwyczajowym, mającym wpływ na rozwój prawa międzynarodowego.

Następnym dokumentem o charakterze traktatowym była Konwencja w sprawie polepszenia losu rannych wojskowych w armiach w polu będących z dnia 6 lipca

¹ Dostępna na stronie <https://www.icrc.org/ihl/INTRO/120?OpenDocument>; do państw stron należały państwa kształtujące późniejsze Cesarstwo Niemieckie. Republikę Weimarską i III Rzeszę, np. Bawaria, Saksonia, Hesja, Wirtembergia i Meklemburgia – Schwerin.

² Deklaracja brukselska jest dostępna na stronie <https://www1.umn.edu/humanrts/instreet/1874a.htm> [12.10.2015].

³ Art. 84 i nast. dostępny na <https://www.icrc.org/ihl/INTRO/140?OpenDocument> za D. Schindler i J. Toman, *The Laws of Armed Conflicts*, Genewa 1988, s. 36–48.

1906 roku⁴. Dokument ten w sposób jednoznaczny odnosił się do obowiązku humanitarnego traktowania jeńców wojennych. Art. 2 konwencji stanowił o ochronie chorych i rannych oraz o konieczności respektowania prawa międzynarodowego w stosunku do jeńców.

Krótko po uchwaleniu konwencji z 6 lipca 1906 uchwalono kolejne konwencje haskie, w tym IV Konwencję wraz z regulaminem⁵. Regulamin zawierał szereg artykułów dotyczących ochrony jeńców wojennych. Co istotne, nie tylko poszerzał prawa przysługujące jeńcom – cały rozdział II sekcji pierwszej (art. 4–20), ale również definiował pojęcie kombatanta, czyli osoby, której przysługuje status jeńca wojennego⁶. Dokument jest o tyle istotny, że został ratyfikowany zarówno przez Rzeczpospolitą Polską, jak i Cesarstwo Niemieckie⁷.

Dalszy rozwój prawa międzynarodowego humanitarnego nastąpił po I wojnie światowej. Niedostatki regulacji traktatowych doprowadziły do prac konferencji w Genewie w dniach od 1 do 27 lipca 1929 roku. W wyniku konferencji przyjęto m.in. Konwencję o traktowaniu jeńców wojennych⁸. Stronami konwencji były zarówno Polska, jak i Niemcy⁹. Art. 29 i 30 nakładały na strony obowiązek wprowadzenia przepisów prawa krajowego, penalizujących naruszenie treści traktatu¹⁰. Z kolei zakres ochrony ludności cywilnej w prawie międzynarodowym w okresie do II wojny światowej był mniejszy niż jeńców wojennych i osób zaangażowanych w niesienie pomocy chorym, rannym i rozbitkom. Wynikało to z przekonania, że wojna jest i będzie toczona przede wszystkim pomiędzy siłami zbrojnymi. Pierwszym dokumentem regulującym sytuację ludności cywilnej była IV Konwencja haska wraz z regulaminem. Regulamin poświęcał sekcję III (artykuły 42–56) ochronie ludności cywilnej terytorium okupowanego¹¹.

⁴ Dostępna na stronie: <https://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentId=C64C3E521F5CC28FC12563CD002D6737&action=openDocument>; stroną konwencji były zarówno Cesarstwo Niemieckie jak i Wolne Miasto Gdańsk [12.10.2015].

⁵ Dz.U. z 1927 r., nr 21, poz. 161.

⁶ Art. 1 Załącznik do konwencji: Regulamin dotyczący praw i zwyczajów wojny lądowej (Regulamin haski z 1907 r.), Haga, 18 października 1907 r. (Dz.U. z 1927 r., nr 21, poz. 161).

⁷ Niemcy wprowadziły zastrzeżenie i wyłączyły się z zastosowania art. 44 „Zabrania się stronie wojującej przymuszania ludności terytoriów okupowanych do udzielenia wiadomości o armii przeciwnej stronie wojującej, albo o jej środkach obrony”, co nie ma znaczenia w zakresie kwestii odpowiedzialności za zbrodnie popełnione na jeńcach wojennych.

⁸ Dz.U. z 1932 r., nr 103, poz. 866.

⁹ Niemcy ratyfikowały Konwencję 21 lutego 1934, https://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/vwTreatiesHistoricalByCountrySelected.xsp?xp_countrySelected=DE&nv=8, zaś Polska ratyfikowała Konwencję w 1932 r., vide: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=W-DU19321030864> [12.10.2015].

¹⁰ Konwencja genewska o polepszeniu losu chorych i rannych w armiach czynnych, podpisana 27 lipca 1929 r. (ratyfikowana zgodnie z ustawą z dnia 28 I 1932) Dz.U. 1932 r., nr 103, poz. 864.

¹¹ Art. 1 Załącznik do konwencji: Regulamin dotyczący praw i zwyczajów wojny lądowej (Regulamin haski z 1907 r.), Haga, 18 października 1907 (Dz.U. z 1927 r., nr 21, poz. 161).

W obowiązującym do II wojny światowej prawie międzynarodowym należy podkreślić także rolę dokumentów, które nie weszły w życie. Pierwszym z nich jest projekt Konwencji o tworzeniu stref i miejscowości sanitarnych¹². Projekt ten zawierał regulacje mające służyć poprawie losu ludności cywilnej. Znacznie szerzej problematykę ochrony ludności cywilnej regulował projekt międzynarodowej konwencji o warunkach i ochronie ludności cywilnej państwa wrogiego na terenach okupowanych lub wrogich sporządzony w Tokio w 1934 roku (International Convention on the Condition and Protection of Civilians of Enemy Nationality who are on territory belonging to or occupied by a belligerent, the Draft Tokyo Convention 1934). Projekt wprowadzał zasady dotyczące ochrony osób cywilnych. Co nie mniej istotne, art. 20 wprowadzał obowiązek przestrzegania Konwencji we wszelkich okolicznościach¹³.

Ludność cywilna w okresie przed drugą wojną światową nie uzyskała jednak takiej ochrony jak jeńcy wojenni.

Praktyka karania najpoważniejszych naruszeń prawa międzynarodowego przed drugą wojną światową

Karanie zbrodni wojennych przed drugą wojną światową nie było zjawiskiem marginalnym. Przykładem mogą być działania amerykańskiego wymiaru sprawiedliwości po zakończeniu operacji wojskowej na Filipinach w latach 1899–1902¹⁴. Kolejną, mniej udaną próbą, były procesy lipskie, toczone po I wojnie światowej. Po jej zakończeniu 15 stycznia 1919 roku konferencja pokojowa obradująca w Paryżu powołała Komitet Piętnastu, tj. komitet do spraw odpowiedzialności autorów wojny i orzeczenia kar z tytułu naruszenia praw i zwyczajów wojny¹⁵. W ostateczności mocarstwa zwycięskie zgodziły się na sądenie oskarżonych osób na terenie Republiki Weimarskiej. Sąd Najwyższy ulokowano w Lipsku¹⁶. Próba postawienia przed sądem w Lipsku niemieckich zbrodniarzy wojennych nie powiodła się, bowiem oskarżono

¹² Projekt Konwencji o tworzeniu stref i miejscowości sanitarnych przyjęty w Monaco, 27 VI 1934, <https://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentId=206E646653AB8F30C12563CD002D69E3&action=openDocument> [12.10.2015].

¹³ Art. 20 "The provisions of the present Convention shall be respected by the High Contracting Parties in all circumstances". International Convention on the Condition and Protection of Civilians of Enemy Nationality who are on territory belonging to or occupied by a belligerent (the Draft Tokyo Convention 1934) dostępny na stronie: <https://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?action=openDocument&documentId=85EE9A58C871B072C12563CD002D6A15> [12.10.2015].

¹⁴ Więcej na ten temat na stronie <http://www.worldfuturefund.org/wffmaster/Reading/war.crimes/US/U.S.Philippines.htm> i na stronie <http://philippineamericanwar.webs.com/balangigamassacre1901.htm> [12.10.2015].

¹⁵ I. Bantekas, S. Nash, *International Criminal Law*, Routledge–Cavendish 2007, s. 496.

¹⁶ Reichsgericht (Imperial Court of Justice); relacja z procesów zbrodniarzy niemieckich za czyny popełnione w trakcie I wojny światowej, za: T. Cyprian, J. Sawicki, *Prawo norymberskie*, Warszawa–Kraków 1948, s. 28 i n.

jedynie 12 z 896 osób objętych wnioskiem o osądzenie¹⁷. Orzeczone wyroki były minimalne (do kilku lat pozbawienia wolności), a skazani nie odbyli tych niskich kar¹⁸.

Brak spektakularnych sukcesów w zakresie karania przestępców wojennych nie podważa powszechnego przekonania o zasadności karania osób podejrzewanych o popełnienie zbrodni wojennych i przeciwko ludności cywilnej w trakcie konfliktu zbrojnego.

Znaczenie norm prawa międzynarodowego i zwyczaju ukształtowanego po zakończeniu działań wojennych służących ściganiu osób podejrzewanych o popełnienie najpoważniejszych zbrodni prawa międzynarodowego

Po II wojnie światowej zwycięskie mocarstwa przystąpiły do osądzenia zbrodniczego aparatu nazistowskiego. W tym celu nie tylko powołano Trybunał Norymberski, ale również umożliwiono prowadzenie postępowań karnych o charakterze lokalnym. Działania te realizowane były na terenie Niemiec przez cztery mocarstwa: USA, Francję, Wielką Brytanię i Związek Radziecki.

Zarówno postępowania lokalne, jak i proces norymberski napotkały szereg przeszkód o charakterze prawnym. W szczególności chodziło o zakres zbrodni nazistowskich. Ich skala przewyższała wszystkie poprzednie doświadczenia, pozostawiając twórców procesu norymberskiego częściowo w próżni prawnej. W wyniku prac trybunału sformułowano siedem zasad norymberskich, które stały się zrębem międzynarodowego prawa karnego. Ich treść jest następująca:

- Zasada I. Każda osoba dopuszczająca się czynu, który stanowi zbrodnię w rozumieniu prawa międzynarodowego, jest zań odpowiedzialna i podlega karze.
- Zasada II. Okoliczność, że czyn stanowiący zbrodnię w rozumieniu prawa międzynarodowego nie jest karalny w myśl prawa krajowego, nie zwalnia osoby, która czyn popełniała, od odpowiedzialności na [...].
- Zasada III. Okoliczność, że osoba, która popełniła czyn, który stanowi zbrodnię w rozumieniu prawa międzynarodowego, działała jako głowa państwa lub jako odpowiedzialny urzędnik publiczny, nie zwalnia jej od odpowiedzialności [...].
- Zasada IV. Okoliczność, że osoba działała w wykonaniu rozkazu swego urzędu lub swego przełożonego, nie zwalnia jej od odpowiedzialności na podstawie prawa międzynarodowego, pod warunkiem, że osoba ta posiadała możliwość podjęcia swobodnej decyzji [...].
- Zasada V. Każda osoba oskarżona o popełnienie zbrodni w rozumieniu prawa międzynarodowego ma prawo do bezstronnego, rzetelnego procesu i uczciwego procesu, [...].
- Zasada VI. Oto zbrodnie:
 - a) zbrodnie przeciwko pokojowi obejmują: 1. planowanie, przygotowanie, wszczęcie lub prowadzenie wojny napastniczej lub wojny z pogwałceniem traktatów międzynarodowych, umów lub gwarancji; 2. uczestnictwo we wspólnym planie dokonania któregośkolwiek z powyższych czynów.

¹⁷ W.A. Schabas, *An Introduction to the International Criminal Court*, Cambridge 2004, s. 5.

¹⁸ Relacja z procesów zbrodniarzy niemieckich za czyny popełnione w trakcie I wojny światowej, za: T. Cyprian, J. Sawicki, *Prawo norymberskie...*, s. 28.

- b) zbrodnie wojenne: pogwałcenie praw i zwyczajów wojennych; przez pogwałcenie to rozumie się przede wszystkim lecz nie wyłącznie: morderstwo, dręczenie lub wywiezienie do pracy przymusowej lub w jakimkolwiek innym celu ludności cywilnej z okupowanego lub na jego terytorium na inne miejsce, mord, dręczenie jeńców wojennych lub osób na morzu, zabijanie zakładników, rabunek własności publicznej lub osób, ich niszczenie nie usprawiedliwione wojskową koniecznością;
- c) zbrodnie przeciwko ludzkości obejmują: morderstwo, eksterminację, niewolnicze ujarzmienie, wywiezienie i inne nieludzkie czyny popełnione w stosunku do ludności cywilnej oraz prześladowania z przyczyn politycznych, rasowych lub religijnych w wykonaniu zbrodni przeciwko pokojowi lub jakiegokolwiek zbrodni wojennej. Zasada VII. Zbrodnię stanowi także uczestnictwo w dokonaniu każdej z wymienionych w zasadzie VI¹⁹.

Zarówno Europejska Konwencja Praw Człowieka z 4 września 1950 roku²⁰ w art. 7, jak i ogólne zasady prawa zakazują działania wstecz zgodnie z łacińską paremią *nullum cimen, nulla poena sine lege*. Dokonując analizy zasad norymberskich, należy spróbować odpowiedzieć na pytanie, czy zasady norymberskie były *novum* w świetle prawa międzynarodowego, czy też stanowiły kompilację istniejących już wcześniej zasad. Albo można spróbować zadać inne pytanie: czy istnieje podstawa do tego, by określone działania popełnione w trakcie II wojny światowej traktować jako zbrodnie wojenne? Warto tu odwołać się do orzeczenia Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie Kononov przeciwko Łotwie. Jak twierdzi Trybunał: „pojęcie zbrodni wojennych było w tamtym okresie znane i oznaczało naruszenie praw i zwyczajów wojny”²¹. Stwierdzenie to koresponduje z treścią analizowanych powyżej dokumentów. Co szczególnie ważne, Trybunał podkreślił, że zarówno Statut Trybunału Norymberskiego jak i zasady norymberskie potwierdzały istniejące prawo i nie stanowiły naruszenia zasady *nulla poena sine lege*²².

¹⁹ T. Cyprian, J. Sawicki, *Walka o zasady norymberskie 1945–1955*, Warszawa 1956, s. 405.

²⁰ Dz.U. z 1993 r., nr 61, poz. 284.

²¹ Wyrok ETPC z 25 V 1993 w sprawie Kononov p. Łotwie, nr skargi 36376/04 pkt. 205, <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-98669> [12.10.2015].

²² *The Charter of the IMT Nuremberg provided a non-exhaustive definition of war crimes for which individual criminal responsibility was retained and the judgment of the IMT Nuremberg opined that the humanitarian rules [...] were “recognised by all civilised nations and were regarded as being declaratory of the laws and customs of war” by 1939 and that violations of those provisions constituted crimes for which individuals were punishable. There was agreement in contemporary doctrine that international law had already defined war crimes and required individuals to be prosecuted. In consequence, the Charter of the IMT Nuremberg was not ex post facto criminal legislation. The later Nuremberg Principles, drawn from the Charter and judgment of the IMT Nuremberg, reiterated the definition of war crimes set out in the Charter and that anyone committing a crime under international law was responsible and liable to punishment, Orzeczenie Kononov pkt. 207 in fine.*

Kwestia przedawnienia zbrodni przeciwko pokojowi, ludzkości oraz zbrodni wojennych

Istotne znaczenie dla zastosowania przedawnienia w stosunku do najpoważniejszych zbrodni prawa międzynarodowego ma Konwencja o niestosowaniu przedawnienia wobec zbrodni wojennych i zbrodni przeciw ludzkości, przyjęta 26 listopada 1968 roku w Nowym Jorku²³. Art. 1 konwencji wyłącza przedawnienie określonych kategorii przestępstw. Karaniu i ściganiu bez ograniczeń czasowych podlegają zgodnie z treścią art. 1a) „zbrodnie wojenne określone w Statucie Norymberskiego Międzynarodowego Trybunału Wojskowego z dnia 8 sierpnia 1945 roku i potwierdzone przez rezolucje Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych 3(I) z 13 lutego 1946 roku i 95(I) z 11 grudnia 1946 roku, w szczególności „ciężkie naruszenia” wymienione w konwencjach genewskich z 12 sierpnia 1949 roku o ochronie ofiar wojny”²⁴ oraz zgodnie z art. 1 b) „zbrodnie przeciw ludzkości popełnione bądź w czasie wojny, bądź w czasie pokoju określone w Statucie Norymberskiego Międzynarodowego Trybunału Wojskowego z dnia 8 sierpnia 1945 roku i potwierdzone przez rezolucje Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych 3(I) z 13 lutego 1946 roku i 95(I) z 11 grudnia 1946 roku, wysiedlanie wskutek zbrojnego ataku lub okupacji i nieludzkie czyny wynikające z polityki apartheidu, jak również zbrodnie ludobójstwa zdefiniowana w Konwencji w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa z 1948 roku, nawet jeżeli takie czyny nie stanowią naruszenia prawa wewnętrznego kraju, w którym zostały one popełnione”²⁵.

Podobnie stanowi Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego (MTK), uchwalony 17 lipca 1998 roku w Rzymie na Konferencji Dyplomatycznej Organizacji Narodów Zjednoczonych²⁶. Według art. 29 statutu „Zbrodnie objęte jurysdykcją Trybunału nie podlegają przedawnieniu”. Zakres tych zbrodni został określony w art. 5 ust. 1 tj. (a) zbrodnie ludobójstwa; (b) zbrodnie przeciwko ludzkości; (c) zbrodnie wojenne; (d) zbrodnie agresji. Ratyfikacja i wejście w życie statutu MTK stanowi ostateczne potwierdzenie istniejącego prawa traktatowego w tym zakresie.

Powyżej przedstawiona argumentacja dotycząca obowiązujących od drugiej połowy XIX wieku aktów prawa międzynarodowego skłania do następujących wniosków. Możliwe jest ściganie i karanie osób podejrzewanych o przestępstwa przeciwko pokojowi, ludzkości i wojenne na podstawie później ustanowionych przepisów prawa krajowego, ponieważ mają one swoją podstawę w normach prawa międzynarodowego. W toku stosowania prawa w stosunku do podejrzanych o naruszenie prawa międzynarodowego nie można zapomnieć o konieczności prawidłowego

²³ Weszła w życie, także w Polsce, 11 listopada 1970 roku (Dz.U. z 1970 r., nr 26, poz. 208 ze zm. – załącznik).

²⁴ Tamże.

²⁵ Tamże.

²⁶ Polska ratyfikowała Statut MTK 12 listopada 2001 roku (Dz.U. z 2003 r., nr 78, poz. 708).

kwalifikowania prawnego podlegających ocenie czynów. W szczególności wyklucza to możliwość zastosowania jako podstawy odpowiedzialności karnej treści Konwencji genewskich z 1949 roku oraz Protokołów Dodatkowych z 1977 roku w zakresie treści niepokrywających się z wcześniej istniejącym prawem. Podobnie nie mogą znaleźć zastosowania normy prawa zwyczajowego ukształtowane w wyniku działalności współczesnych międzynarodowych trybunałów karnych.

Przepisy karne regulujące odpowiedzialność za zbrodnie II wojny światowej w ujęciu historycznym

Przedwojenne polskie prawodawstwo karne nie przewidywało pośród katalogu typów czynów zabronionych takich, które oddawałyby całość bezprawia zachowań osób uczestniczących w realizacji planów zagłady grup narodowościowych w latach 1939–1945. Jednocześnie nie pozostawiał wątpliwości fakt, że czyny te powinny ulegać osądzeniu, a ich sprawcy winni być ukarani w taki sposób, aby zaspokoić społeczne poczucie sprawiedliwości. Pewne rozwiązania w tym zakresie istniały już wcześniej w prawie międzynarodowym. Były to w szczególności powołane już wcześniej: Konwencja genewska z 1864 roku w sprawie polepszenia losu rannych wojskowych w armiach w polu będących, czy też nawiązujące do jej treści konwencje haskie z lat 1899 i 1907. W żadnym jednak z wymienionych dokumentów prawa międzynarodowego, przyjmujących zresztą postać umów wielostronnych, nie przewidziano sankcji prawnokarnych za naruszenie ich postanowień.

Polski kodeks karny z 1932 roku²⁷ zawierał co prawda rozdział XVIII zatytułowany *Przestępstwa przeciwko interesom zewnętrznym państwa i stosunkom międzynarodowym*, w którym zawarto typy przestępstw godzących w takie dobra prawne o charakterze ogólnym jak pokój, bezpieczeństwo zewnętrzne państwa czy prawidłowe funkcjonowanie ładu międzynarodowego określonego m.in. we wskazanych wyżej umowach międzynarodowych. Brak było jednak przepisów penalizujących bezprawne zachowania godzące w ponadindywidualne wartości dotyczące m.in. ludności cywilnej eksterminowanej w latach wojny. Również w międzynarodowym porządku prawnym dopiero w latach 40. XX wieku zaczęło kształtować się pojęcie „ludobójstwa” (*genocide*), użyte po raz pierwszy przez polskiego prawnika Rafała Lemkina²⁸.

Bardzo ważnym aktem prawa międzynarodowego, kształtującym nie tylko zasady prowadzenia postępowań przeciwko zbrodniarzom wojennym po II wojnie światowej, ale również wpływającym na ustawodawstwa krajowe w zakresie penalizacji przestępstw wojennych stała się wspomniana Karta Międzynarodowego Trybunału Wojskowego, na podstawie której sądzono sprawców przestępstw

²⁷ Dz.U. 1932 r., nr 60, poz. 571.

²⁸ Pojęcie „ludobójstwa” po raz pierwszy użyte zostało przez R. Lemkina w monografii *Axis Rule in Occupied Europe: Law of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress*, Washington 1944; rozumiał on ludobójstwo jako „zniszczenie narodu lub grupy etnicznej”.

wojennych²⁹. Regulacja ta wypełniła lukę istniejącą w ówczesnych porządkach prawnych, pozwalającą na dokonanie oceny zachowań wycelowanych w ludność cywilną, a niezwiązanych bezpośrednio z naruszeniem praw i zwyczajów wojny. Kategoria ta, chociaż nie wyrażono tego wprost, zawierała również czyny, odpowiadające swojej treści Lemkinowskiemu pojęciu „ludobójstwa”. Statut MTW odegrał ważną rolę w procesie karania zbrodniarzy wojennych, ponieważ po raz pierwszy w historii wprowadził zasadę odpowiedzialności karnej jednostki za delikt międzynarodowy³⁰.

Konieczność penalizacji tego typu zachowań wynikała bezpośrednio z bilansów II wojny światowej, będących skutkiem m.in. celowych zabiegów eksterminacji całych grup ludności. Tego typu czyny zabronione wprowadzano również – jeszcze przed ustanowieniem Karty MTW – do ustawodawstw krajowych, w tym do polskiego porządku prawnego. Podstawą uznania czynu za zbrodnię wojenną przeciwko pokojowi i ludzkości było stwierdzenie niezgodności zachowania z zasadami prawa międzynarodowego publicznego³¹.

Pierwszym aktem prawnym zawierającym pozakodeksowe przepisy karne penalizujące przestępstwa tego typu był dekret Prezydenta RP z 30 marca 1943 roku o odpowiedzialności karnej za zbrodnie wojenne³². W kilku artykułach zawierał on typy czynów zabronionych, które w większości przypadków w zespole znamion zawierały nieostrą klauzulę normatywną wskazującą, że przestępstwo musi być popełnione „wbrew normom prawa międzynarodowego”. Odwołano się więc do istniejącego *status quo* w prawie międzynarodowym publicznym, w tym do treści powołanych konwencji genewskich i haskich. Przepisy karne dekretu sformułowane były w lakoniczny sposób. Przykładem tego był art. 2 dekretu, zagrożony karą więzienia a penalizujący zachowanie będące w swej istocie deliktem międzynarodowym skutkującym działaniem na szkodę państwa polskiego, polskiej osoby prawnej lub obywatela polskiego, bez dokładnego określenia znamienia czynności wykonawczej. Kolejne przepisy – art. 3 i 4 zawierały typy kwalifikowane w stosunku do art. 2 znamienne skutkiem w postaci: spowodowania śmierci człowieka, szczególnego udręczenia, kalectwa, trwałej choroby fizycznej lub psychicznej, trwałej nie-

²⁹ Karta Międzynarodowego Trybunału Wojskowego z siedzibą w Berlinie a funkcjonującego w Norymberdze stanowiła załącznik do tzw. Porozumienia londyńskiego (Porozumienia międzynarodowego w przedmiocie ścigania i karania głównych przestępców wojennych Osi Europejskiej, podpisane dnia 8 sierpnia 1945 roku w Londynie przez państwa alianckie: Wielką Brytanię i Irlandię, USA i Francję oraz ZSRR), umożliwiającego przystępowanie innych państw (Polska przystąpiła do niego 25 czerwca 1947 roku), opublikowane zostało ono wraz z załącznikiem w: Dz.U. 1947 r., nr 63, poz. 367.

³⁰ J. Bafia [w:] *Sesja plenarna Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce z 4 lipca 1978 roku, Informacja Wewnętrzna / Ministerstwo Sprawiedliwości. Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce*, nr 62, Warszawa 1979, s. 15.

³¹ L. Nowakowski, *Zasady odpowiedzialności za zbrodnie wojenne i zbrodnie przeciwko ludzkości*, [w:] *Zbrodnie przeszłości. Opracowania i materiały prokuratorów IPN*, t. 2: *Ludobójstwo*, s. 101.

³² Dz.U. 1943, nr 3, poz. 6.

zdolności do pracy zarobkowej, poddania się czynowi nierządnemu lub wysiedlenia obywatela polskiego (art. 3), jak również sprowadzenia w Polsce niebezpieczeństwa powszechnego dla życia lub zdrowia człowieka (art. 4). Za typy kwalifikowane można było orzec karę śmierci. Pozostałe określone w tym dekrete rodzaje przestępstw miały stanowić – w różnej formie – działanie w interesie władz okupacyjnych. Przewidziano również w art. 9 odpowiedzialność karną za udzielenie sprawcy pomocy w uniknięciu kary za wskazane czyny, zaś art. 10 określał, że sprawcą jest zarówno ten, kto zarządził dokonanie przestępstwa, jak również ten, kto je wykonał.

Do najważniejszych uregulowań prawnych ustanowionych jeszcze w czasie II wojny światowej, a dotyczących odpowiedzialności karnej za zbrodnie wojenne i przeciwko ludzkości był dekret PKWN z 31 sierpnia 1944 roku o wymiarze kary dla faszystowsko-hitlerowskich zbrodniarzy winnych zabójstw i znęcania się nad ludnością cywilną i jeńcami oraz dla zdrajców narodu polskiego³³, zwany dekretem sierpniowym. Dekret wszedł w życie w dniu jego ogłoszenia, bez okresu *vacatio legis*. Dotyczył on zachowań popełnionych w okresie od 1 września 1939 roku do 9 maja 1945 roku. Penalizował kilka typów (liczba ta ulegała zmianie poprzez nowelizacje dekretu kolejno w latach 1947, 1948 i 1949) zachowań podlegających ukaraniu jako zbrodnie wojenne. W art. 1 wspomnianego dekretu przewidziana była odpowiedzialność karna za branie udziału w dokonywaniu zabójstw pośród ludności cywilnej albo osób wojskowych lub jeńców wojennych oraz za działanie ze względów politycznych, narodowościowych, wyznaniowych lub rasowych poprzez wskazanie lub ujęcie osób poszukiwanych lub prześladowanych przez władzę. Okolicznością modalną warunkującą karalność tych zachowań było działanie „idąc na rękę władzy państwa niemieckiego lub z nim sprzymierzonego”. Jedynym rodzajem kary przewidzianym za tego typu czyny była kara śmierci, co ograniczało swobodę sędziowską, sprowadzając rolę sądu jedynie do stwierdzenia, czy doszło do realizacji przestępstwa.

W pierwotnej wersji tego aktu prawnego, art. 2 penalizował wymuszanie świadczeń od osób, określone w art. 1, albo od ich bliskich pod groźbą ujęcia tych osób i oddania w ręce władz okupacyjnych. Za ten czyn przewidziano karę pozbawienia wolności do lat 15 lub karę dożywotniego więzienia. W późniejszym czasie katalog przestępstw ujętych w dekrete został rozszerzony, m. in. wskutek wprowadzenia do jego treści tzw. zasad norymberskich³⁴.

Art. 2 znowelizowanego dekretu nawiązywał w swej treści do art. 1 i otwierał katalog czynności wykonawczych określonych w tym przepisie na innego typu zachowania. Karze nie krótszej od 3 lat więzienia, dożywotniego więzienia lub karze śmierci podlegał, zgodnie z jego zapisami ten, kto idąc na rękę władzy państwa niemieckiego lub z nim sprzymierzonego, działał w inny sposób lub w innych okolicznościach niż przewidziane w art. 1 na szkodę Państwa Polskiego, polskiej osoby

³³ Dz.U. 1946, nr 69, poz. 377.

³⁴ E. Dmitrów, *Niemcy i okupacja hitlerowska w oczach Polaków. Poglądy i opinie z lat 1945–1948*, Warszawa 1987, s. 323.

prawnej, osób spośród ludności cywilnej, osób wojskowych albo jeńców wojennych. Nie określono więc w tym przypadku znamienia czynności wykonawczej, określając jako znajdujące się w graniach normy sankcjonowanej każde zachowanie, które pozostaje w związku przyczynowym z określonym skutkiem (działaniem na szkodę polskiego interesu). W podobny sposób sformułowano art. 3 dekretu, przewidujący możliwość ukarania karą pozbawienia wolności powyżej 3 lat lub dożywotniego pozbawienia wolności za wymuszanie świadczeń pod groźbą wywołania prześladowań przez władze państwa niemieckiego lub z nim sprzymierzonego albo działanie w inny sposób na szkodę osób poszukiwanych lub prześladowanych przez władzę, wyzyskując warunki wojenne. Art. 6 wyłączał karalność zachowań polegających na wskazaniu lub wydaniu państwu niemieckiemu lub sprzymierzonemu osób ściganych za przestępstwa pospolite, jeżeli sprawca działał w przeważającym interesie publicznym lub prywatnym. Wreszcie art. 4 dekretu przewidywał odpowiedzialność karną za branie udziału w organizacji przestępczej powołanej lub uznanej przez władze niemieckie lub państwa sprzymierzonego lub zrzeszeniu politycznym, działające w interesie państwa niemieckiego lub z nim sprzymierzonego. Za czyn ten przewidziano karę więzienia na czas nie krótszy od 3 lat, karę dożywotniego więzienia albo karę śmierci. Zgodnie z definicją ustawową określoną w § 2 tego przepisu, organizacją przestępczą była grupa lub organizacja, która miała na celu popełnianie zbrodni przeciwko pokojowi, ludzkości czy zbrodni wojennych, albo powołana w innym celu, lecz dążąca do osiągnięcia go poprzez popełnianie wskazanych przestępstw.

W art. 4 § 3 dekretu wymieniono, za Kartą MTW, organizacje, w których udział uznany został za działanie przestępcze bez konieczności udowadniania tej okoliczności, a wskazano tu: wykonywanie stanowisk kierowniczych w Niemieckiej Narodowej Partii Narodowo-Socjalistycznej (NSDAP), a także udział w sztafetach ochronnych (SS), w tajnej policji państwowej (Gestapo) oraz w służbie bezpieczeństwa (SD).

Unormowania dekretu sierpniowego stanowiły *leges specialis* w odniesieniu do obowiązującego wówczas kodeksu karnego z 1932 roku. W szczególności skonstruowane przez dekret typy czynów zabronionych nieznane były kodeksowi, ponieważ z jednej strony dostosowane były do szczególnego układu politycznego oraz warunków wojennych, jakie istniały w latach II wojny światowej, z drugiej zaś strony przewidywały szeroko zakrojoną odpowiedzialność karną za każde w zasadzie zachowanie, stanowiące działanie na szkodę polskiego interesu, o ile tylko było ono podjęte zgodnie z polityką wojenną Niemiec lub państwa sprzymierzonego. Dekret przewidywał w zasadzie dwa rodzaje kar, przewidzianych przez kodeks karny z 1932 roku – karę terminowego lub dożywotniego więzienia oraz karę śmierci. W art. 7 wskazano nadto, że w przypadku skazania za jedno lub więcej przestępstw ujętych w dekreście, sąd orzekał obligatoryjnie kary dodatkowe: utratę praw publicznych, obywatelskich i honorowych oraz przepadek całego mienia skazanego. Wyłączono również możliwość warunkowego zawieszenia wykonania orzeczonej

kary pozbawienia wolności (art. 8 dekretu). Dodatkowo w art. 5 wprost wyrażono zasadę, iż działanie na rozkaz nie wyklucza odpowiedzialności karnej wykonawcy tego rozkazu.

Kolejnym wreszcie aktem normatywnym w tym przedmiocie był dekret z 22 stycznia 1946 roku o odpowiedzialności za klęskę wrześniową i faszyzację życia państwowego³⁵, obowiązujący do dnia wejście w życie kodeksu karnego z 1969 roku, tj. do 1 stycznia 1970 roku³⁶, a dotyczył on czynów popełnionych przed 1 września 1939 roku.

Pośród wymienionych aktów normatywnych dotyczących odpowiedzialności karnej za zbrodnie wojenne, przeciwko pokojowi oraz ludzkości, największe znaczenie w praktyce odegrał dekret sierpniowy, którego przepisy w określonym zakresie obowiązują do chwili obecnej. W praktyce powstała wątpliwość, czy ustanowienie nowych typów czynów zabronionych, nieznajdujących się w ówczesnie obowiązującym kodeksie karnym, nie stanowi naruszenia zasad *nullum crimen sine lege* oraz *lex severior retro non agit*. Nie należy tracić z pola widzenia faktu, że przestępstwa określane w opisanych wyżej dekreтах zagrożone były często karami bezwzględnie oznaczonymi, w tym najsurowszą z możliwych – karą śmierci. Odnosząc się to tego problemu wskazywano jednak, że karalność zachowań opisywanych przez akty normatywne, powoływane w Polsce, ale również w innych państwach, gdzie istniała konieczność ukarania sprawców, wynika z zasad uznawanych przez kraje cywilizowane, ich karygodność ma charakter bezsporny, kodyfikacja zaś ma za zadanie wyłącznie uporządkowanie ich katalogu³⁷. Innym jeszcze argumentem mającym wskazywać, że nie doszło do naruszenia zasady *lex retro non agit*, miało być wykazanie, że w sytuacji tego typów czynów zabronionych interes społeczny ma pierwszeństwo przed interesem jednostek³⁸.

Na przestrzeni lat, aż do chwili obecnej zmianom ulegał nie tylko katalog czynów zabronionych ujętych dekretem sierpniowym, ale również zakres obowiązywania jego przepisów. Szczególne znaczenie miały w tym przedmiocie ustawy amnestyjne: z 22 listopada 1952 roku³⁹ oraz z 27 kwietnia 1956 roku⁴⁰. Pierwsza z wymienionych ustaw zastosowała amnestię w stosunku do sprawców czynów określonych w art. 2 i 3 dekretu sierpniowego (art. 9 ust. 1 pkt 3 ustawy *a contrario*). Z kolei ustawa amnestyjna z 1956 roku w art. 8 ust. 1 pkt 1 stanowiła, że nie wszczyna się

³⁵ Dz.U. 1946, nr 5, poz. 46.

³⁶ Klauzula derogacyjna odnosząca się do tego dekretu zawarta została w art. VI pkt 3 ustawy z 19 kwietnia 1969 roku. Przepisy wprowadzające kodeks karny (Dz.U. 1969, nr 13, poz. 95).

³⁷ K. Małcużyński, *Oskarżenia nie przyznają się do winy*, Warszawa 1970, s. 51.

³⁸ R. Ignatiew, *Komentarz do art. 1 pkt 1 dekretu z dnia 31.08.1944 r. o wymiarze kary dla faszystowsko-hitlerowskich zbrodniarzy winnych zabójstw i znęcania się nad ludnością cywilną i jeńcami oraz dla zdrajców narodu polskiego* (tekst jednolity Dz.U. 1946, nr 69, poz. 377, z późn. zm.), [w:] *Zbrodnie przeszłości...*, s. 101.

³⁹ Dz.U. 1952, nr 46, poz. 309.

⁴⁰ Dz.U. 1956, nr 11, poz. 57.

postępowania, a wszczęte umarza w sprawach o przestępstwa określone w dekreście sierpniowym, za wyjątkiem zbrodni określonej w art. 1 pkt 1 dekretu. Mając na uwadze charakter prawny amnestii, wskazać należy, że nie uchyla ona karalności określonych czynów zabronionych, a jedynie stanowi formalną przesłankę do wszczęcia i przeprowadzenia postępowania o określone kategorie czynów⁴¹. Uzasadnienie jej stosowania znajduje swoje oparcie w założeniach aktualnej polityki kryminalnej, ma też zmierzać do integracji społecznej oraz zmniejszać napięcia polityczne wśród obywateli⁴². Od 1956 roku znacznie więc ograniczono zakres zastosowania dekretu sierpniowego. Dopiero ustawa z 18 grudnia 1998 roku o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu⁴³ w art. 4 pkt 3 wskazała, że czyny stanowiące według prawa międzynarodowego zbrodnie przeciwko pokojowi, ludzkości lub wojenne nie ulegają przedawnieniu. Nie stosuje się przy tym do tych czynów wydanych przed 7 grudnia 1989 roku przepisów ustaw i dekretów, które przewidują amnestię lub abolicję. Formalna możliwość ukarania sprawców tych czynów przywrócona została więc *de facto* na mocy przepisów wymienionej ustawy.

Następca prawny kodeksu karnego z 1932 roku, kodeks karny z 1969 roku⁴⁴, nie zawierał w zasadzie typów czynów zabronionych dotyczących omawianej problematyki. Z założenia aktem prawnym właściwym do kwalifikowania tego typu czynów miał być dekret sierpniowy. Dopiero aktualnie obowiązujący kodeks karny z 1997 roku⁴⁵ wyodrębnił w rozdziale XVI rozpoczynającym część szczególną, przestępstwa przeciwko pokojowi, ludzkości i przestępstwa wojenne. Wreszcie art. 43 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej potwierdził zasady określone przez ratyfikowaną przez Polskę Konwencję o niestosowaniu przedawnienia wobec zbrodni wojennych i zbrodni przeciw ludzkości podpisaną 26 listopada 1968 roku w Nowym Jorku⁴⁶.

Problem kwalifikowania czynów stanowiących zbrodnie wojenne, przeciwko pokojowi i ludzkości według obecnego stanu prawnego

W rozdziale VI kk ujęto typy czynów zabronionych nieznane poprzednio obowiązującym kodyfikacjom, a pozwalające na kwalifikowanie zachowań stanowiących nie tylko zbrodnie przeciwko pokojowi i wojenne, naruszające zasady prawa międzynarodowego, ale również zbrodnie przeciwko ludzkości, popełniane w czasie II wojny światowej. Częściowo zakres tych typów odpowiadał tym, które określone zostały w dekreście sierpniowym. Art. 118 kk po raz pierwszy w polskim

⁴¹ J. Warylewski, *Prawo karne. Część ogólna*, Warszawa 2007, s. 497.

⁴² K. Buchała, A. Zoll, *Polskie prawo karne*, Warszawa 1997, s. 476.

⁴³ Dz.U. 2014, nr 1075.

⁴⁴ Dz.U. 1969, nr 13, poz. 94.

⁴⁵ Dz.U. 1997, nr 88, poz. 553.

⁴⁶ Dz.U. 1970, nr 26, poz. 208 z zał.

ustawodawstwie określił typ ludobójstwa, choć sam prawodawca, pozostając wierny nomenklaturze Statutu MTW, pojęcia tego w żadnym miejscu nie używa⁴⁷. Jednocześnie przepisy wprowadzające kk z 1997 roku⁴⁸ w art. 3 § 1 ustanowiły generalną klauzulę derogacyjną, wskazując, że z dniem wejścia w życie kodeksu karnego tracą moc przepisy dotyczące przedmiotów w tym kodeksie unormowanych, chyba że przepisy tej ustawy stanowią inaczej. Zgodzić się należy z poglądem, że klauzula derogacyjna dotyczy zarówno przepisów określających zasady ponoszenia odpowiedzialności karnej, jak też konstruuujących poszczególne typy czynów zabronionych⁴⁹. Tezę tą zdaje się potwierdzać wykładnia systemowa dalszych przepisów wprowadzających kodeks karny, a to art. 5 i 6 określające, które przepisy, w tym określające typy czynów zabronionych, zachowują moc obowiązującą. Przepisy te wskazano jedynie w ograniczonym zakresie, odnoszącym się wyłącznie do art. 1 pkt 1 dekretu sierpniowego (art. 6 § 1 ust. 3 przepisów wprowadzających). Zgodnie z tym założeniem, pozostałe przepisy dekretu utraciły moc obowiązującą z dniem wejścia w życie obecnego kodeksu karnego, tj. 1 września 1998 roku (art. 18 przepisów wprowadzających).

Kwalifikowanie więc zachowań stanowiących zbrodnie przeciwko pokojowi, ludzkości i wojenne, następować winno w oparciu o przepisy kodeksu karnego z 1997 roku. Wskazać należy jednocześnie, że typy określone w rozdziale VI kk stanowią *leges specialis* do typów zawartych w innych rozdziałach i powinny mieć pierwszeństwo stosowania. Dopiero gdy nie można zastosować tych typów, należy sięgnąć po kwalifikacje spoza tego rozdziału, np. z art. 189 kk, art. 207 kk, czy art. 258 kk i inne. Ponadto jakkolwiek przepisy prawa międzynarodowego nie mogą stanowić podstawy tworzenia kwalifikacji prawnej czynu przypisanego sprawcy, w literaturze można spotkać się ze słusznym poniekąd poglądem wskazującym na konieczność określania w opisie czynu zabronionego przepisów konwencyjnych, a konkretnie IV konwencji haskiej, które zostały naruszone konkretnym czynem zabronionym⁵⁰.

Zbrodnie wojenne, przeciwko pokojowi i ludzkości nie podlegają przedawnieniu, w związku z czym ich sprawcy są ścigani do chwili obecnej zarówno na terytorium państwa polskiego, jak i innych państw europejskich, w zakresie wskazanym wewnętrznymi regulacjami prawnymi. Aktualne pozostaje więc pytanie, jakie przepisy należy stosować do kwalifikowania tego typu czynów zabronionych. Nie

⁴⁷ Zwraca na to uwagę R. Szawłowski, *Trzy tematy z dziedziny „Genocydrologii”*, [w:] *Zbrodnie przeszłości...*, s. 23.

⁴⁸ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r., Dz.U. 1997, nr 88, poz. 554.

⁴⁹ Za takim rozumieniem treści wskazanego przepisu przemawia rezultat wykładni systemowej, albowiem dalsze artykuły przepisów wprowadzających kodeks karny z 1997 roku wskazują, jakie typy czynów zabronionych pozostają w mocy; przyjęcie przeciwnej koncepcji prowadziłoby do rozwiązania absurdalnego, zaś art. 5 i 6 wskazanej ustawy byłyby zbędne, zob. W. Wróbel, *Komentarz do art. 3 ustawy – przepisy wprowadzające kodeks karny*, [w:] *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz*, red. A. Zoll, t. 3, Kraków 2006.

⁵⁰ L. Nowakowski, *Zasady odpowiedzialności...*, s. 102.

budzi wątpliwości, że podstawę taką stanowią przepisy rozdziału XVI kk z 1997 roku. Zgodnie jednak z treścią art. 91 Konstytucji, w przypadku kolizji treści przepisów krajowych z normami prawa międzynarodowego, pierwszeństwo mają drugie ze wskazanych regulacji prawnych⁵¹. Pomimo żywych wciąż kontrowersji co do zakresu obowiązywania przepisów dekretu sierpniowego, ze wskazanych wyżej przyczyn uznać należy, że moc obowiązującą zachował wyłącznie art. 1 pkt 1 tego aktu prawnego, w pozostałej zaś części dotyczącej zarówno penalizowanych typów czynów zabronionych stanowiących zbrodnie wojenne, jak i zasad pociągania do odpowiedzialności karnej, słuszny wydaje się pogląd, że dekret utracił moc obowiązującą, zgodnie z wolą ustawodawcy, w dniu 1 września 1998 roku.

Wreszcie wskazać należy na stanowisko prezentowane w literaturze, że pozostałe zbrodnie wojenne, nierealizujące znamion przestępstwa z art. 1 pkt 1 dekretu, powinny być kwalifikowane, zgodnie z treścią art. 4 § 1 kk, na podstawie kodeksu karnego z 1932 roku jako ustawy względniejszej dla sprawcy⁵². Jednak należy też podkreślić, że dotyczy to wyłącznie tych typów czynów zabronionych, które penalizowała kodyfikacja z 1932 roku. W pozostałym zakresie, przychyłając się do stanowiska, że część zachowań, choć nie została ujęta w odrębne typy przestępstw w ustawodawstwach krajowych, stanowiła delikt międzynarodowy, a dopiero dekrety z lat 40. ubiegłego wieku (w większości już nieobowiązujące), i wreszcie obecnie obowiązujący kodeks karny ustanowiły sankcje za tego typu zachowania. W szczególności dotyczy to przestępstwa z art. 118 kk, wyodrębnionego pierwotnie w aktach prawa międzynarodowego jako przestępstwo ludobójstwa.

Na koniec warto wskazać, jak kształtuje się praktyka zastosowania dekretu sierpniowego w toku prowadzonych w Polsce postępowań w okresie od 1 sierpnia 2000 roku⁵³. Jak wynika z informacji przekazanych z Głównej Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu IPN, według stanu na dzień 26 lutego 2015 roku w tym czasie w kwalifikacjach prawnych ocenianych czynów popełnionych w latach II wojny światowej, w toku postępowań prowadzonych w Oddziale Komisji w Katowicach, Białymstoku, Poznaniu, oraz w Warszawie stosowano wyłącznie art. 1 pkt dekretu z 31 sierpnia 1944 roku. Dane te potwierdzają więc pogląd, że art. 1 pkt 1 dekretu sierpniowego, jako jedyny przepis tego aktu normatywnego, może być więc aktualnie powoływany – samodzielnie lub w kwalifikacji kumulatywnej przepisami z rozdziału XVI lub innych kodeksu karnego w kwalifikacji prawnej czynów stanowiących zbrodnie wojenne, przeciwko pokojowi i ludzkości. Z uzyskanych informacji wynika jednak, że w innych oddziałach IPN przyjmowano również kwalifikacje z pozostałych przepisów dekretu sierpniowego, pomimo wyrażenia woli ustawodawcy, że utraciły one moc obowiązującą w dniu 1 września 1998 roku.

⁵¹ M. Szewczyk, *Komentarz do rozdziału XVI kodeksu karnego. Uwagi wprowadzające*, [w:] *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz*, red. A. Zoll, t. 2, Kraków 1999, s. 7.

⁵² L. Nowakowski, *Zasady odpowiedzialności...*, s. 102.

⁵³ Tj. od dnia rozpoczęcia funkcjonowania organu powołanego do prowadzenia tego typu postępowań i działającego aż do dnia dzisiejszego – Głównej Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu IPN.

Jest to więc dowód na to, że omawiany w niniejszym opracowaniu problem nadal pozostaje aktualny i budzi pewne kontrowersje, zaś przepisy obecnie obowiązującego kodeksu karnego nie do końca oddają całość bezprawia czynów popełnionych w latach II wojny światowej.

Bibliografia

Monografie

- Cyprian T., Sawicki J., *Walka o zasady norymberskie (1945–1955)*, Warszawa 1956.
Bantekas I., Nash S., *International Criminal Law*, Routledge–Cavendish 2007.
Schabas W.A., *An Introduction to the International Criminal Court*, Cambridge 2004.
Warylewski J., *Prawo karne. Część ogólna*, Warszawa 2007.
Małcużyński K., *Oskarżenia nie przyznają się do winy*, Warszawa 1970.
Buchala K., Zoll A., *Polskie prawo karne*, Warszawa 1997.
Dmitrów E., *Niemcy i okupacja hitlerowska w oczach Polaków. Poglądy i opinie z lat 1945–1948*, Warszawa 1987.
Szewczyk M., *Komentarz do rozdziału XVI kodeksu karnego. Uwagi wprowadzające*, [w:] *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz*, red. A. Zoll, t. 2, Kraków 1999.

Źródła

- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny* (Dz.U. 1932 r., nr 60, poz. 571).
Dekret z dnia 22 stycznia 1946 r. o odpowiedzialności za klęskę wrześniową i faszyzację życia państwowego (Dz.U. 1946, nr 5, poz. 46).
Konwencja dotycząca praw i zwyczajów wojny lądowej (Dz.U. z 1927 r., nr 21, poz. 161).
Konwencja dotycząca traktowania jeńców wojennych, podpisana w Genewie dnia 27 lipca 1929 r. (Dz.U. z 1932 r., nr 103, poz. 866).
Konwencja genewska o polepszeniu losu chorych i rannych w armiach czynnych, podpisana dnia 27 VII 1929 r., ratyfikowana zgodnie z ustawą z dnia 28 I 1932 (Dz.U. 1932 r., nr 103, poz. 864).
Konwencja o niestosowaniu przedawnienia wobec zbrodni wojennych i zbrodni przeciw ludzkości (Dz.U. 1970, nr 26, poz. 208).
Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności (Dz.U. 1993, nr 61, poz. 284).
Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 14 maja 2014 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (Dz.U. 2014, nr 1075).
Obwieszczenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 11 grudnia 1946 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu dekretu z dnia 31 sierpnia 1944 r. o wymiarze kary dla faszystowsko-hitlerowskich zbrodniarzy winnych zabójstw i znęcania się nad ludnością cywilną i jeńcami oraz dla zdrajców Narodu Polskiego (Dz.U. 1946, nr 69, poz. 377).
Regulamin haski z 1907 r., Haga, 18 X 1907 (Dz.U. z 1927 r., nr 21, poz. 161).
Statut MTK w dniu 12 listopada 2001 r. (Dz.U. z 2003 r., nr 78, poz. 708).
Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny (Dz.U. 1969, nr 13, poz. 94).
Ustawa z dnia 22 listopada 1952 r. o amnestii (Dz.U. 1952, nr 46, poz. 309).
Ustawa z dnia 27 kwietnia 1956 r. o amnestii. Tekst (Dz.U. 1956, nr 11, poz. 57).
Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. 1997, nr 88, poz. 553).
Wyrok ETPC z 25 V 1993 w sprawie Kononov p. Łotwie, nr skargi 36376/04 pkt. 205, <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-98669> [12.10. 2015].
Załącznik do konwencji: Regulamin dotyczący praw i zwyczajów wojny lądowej (Regulamin haski z 1907 r.), Haga, 18 października 1907 r. (Dz.U. z 1927 r., nr 21, poz. 161).

Substantive Basis for Criminal Prosecution of Perpetrators of War Crimes, Crimes Against Peace and Humanity, Committed Between 1939–1945, Reflections After 70 Years

Abstract

This article is referring to the issue of prosecution of people responsible for the war crimes, crimes against humanity committed during the Second World War. Authors are questioning whether it is permissible to conduct prosecution based on currently existing law. They also discussed whether it is possible to refer to legal regime existing just after the crimes were committed.

Słowa kluczowe: Zbrodnie wojenne, druga wojna światowa, przedawnienie, ludobójstwo, zbrodnie przeciwko ludzkości, Instytut Pamięci Narodowej

Keywords: War crimes, crimes against humanity, genocide, Institute of National Remembrance, Second World War

Olga Kocaj

dr nauk prawnych, zajmuje się prawem karnym. Prokurator Prokuratury Rejonowej Kraków-Krowodrza. Praktyk i nauczyciel akademicki. Zainteresowania badawcze to odpowiedzialność nieletnich za czyn zabroniony, problematyka winy oraz przestępstwa wojenne

Piotr Łubiński

dr nauk prawnych, adiunkt w Katedrze Bezpieczeństwa Narodowego Instytutu Bezpieczeństwa i Edukacji Obywatelskiej Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie